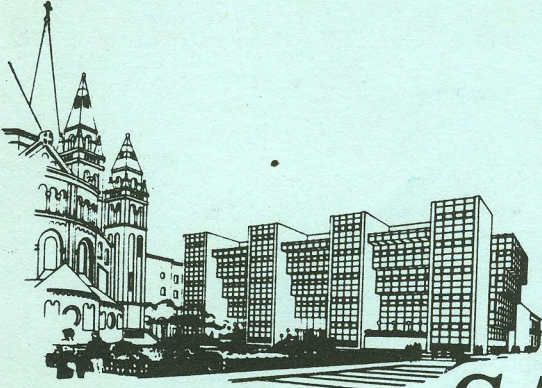

ISSN 1215-7333

SZEGEDI MŰHELY

Bálint Sándor-émlékszám

Helyismereti szemle

90/1-4

Szegedi Műhely

1990. 29. évfolyam, 1-4. szám

Felelős szerkesztő
GYURIS GYÖRGY

TISZTELETTEL KÜLDI A

TARTALOM

Emlékezés

- 3 Emlékek Bálint Sándorról
3 CSONKA MARIELLA
5 VÁGHY ISTVÁN
7 NÉVTELEN TANÍTVÁNY
8 LADÁNYI-TURÓCZY BÉLÁNÉ
12 PÁLOS MARGIT PASCHALIS
13 BALOGH MÁRIA
14 GÁSPÁRNÉ dr. ZAUNER ÉVA: *Bálint Sándor emberi arcának néhány vonása*
18 TAKÁTS ÁGOSTON
21 VIRÁGH FERENC
22 GRYNÆUS TAMÁS: *Egy magyar szentembőr*
28 HETÉNY JÁNOS
29 SCHNIERERNÉ dr. WURSTER ILONA
30 LANTOSNÉ dr. IMRE MÁRIA
32 VARGA FERENC
34 +LÁNCZOS ZOLTÁN
34 SUDÁR JÁNOS
38 JARÁBIK JÁNOS
39 +BELON GELLÉRT
41 FILA BÉLA
43 PAKSA KATALIN
44 HAJNAL RÓBERT
45 KOCSIS ISTVÁN
46 +HAMVAS ISTVÁN
47 RÓNAI BÉLA
48 Ifj. LELE JÓZSEF: *Legyen Boldog Bálint Sándor!*
49 +HAMVAS ISTVÁN: *Gyászbeszéd a temetési szentmisén*

Emlékiülés

- 53 BARNÁ GÁBOR: *Búcsújáró magyarok*
57 ERDÉLYI ZSUZSANNA: *A szóbeliség szerepe az irodalomtörténeti kutatásban*
62 GRYNÁEUS TAMÁS: *Hagyományok élete egy újra telepített községben*
65 JUHÁSZ ANTAL: *A szegedi nagytáj Bálint Sándor értelmezésében*
71 HETÉNY JÁNOS: *Az élő emlékezés hézagpótló értéke*
75 IFJ. LELE JÓZSEF: *Bálint Sándor és Tápé*
78 SZABÓ JÓZSEF: *„Én szegedi nemzet vagyok”*
82 SZILÁRDFY ZOLTÁN: *A kegyképek Bálint Sándor szemével*

88 *Kisteleki-pályázat*

Dokumentum

- 89 APRÓ FERENC: *A vádlott: Bálint Sándor*
96 *Bálint Sándor-levelek*

Bibliográfia

- 123 GYURIS GYÖRGY: *Bálint Sándor munkássága*

E számunk a Művelődési Minisztérium Osvát Ernő pályázatának támogatásával készült.

Megjelenik negyedévenként

Egyes szám ára 25 Ft

Éves előfizetés 100 Ft

Kiadja a Somogi-könyvtár

Szeged, Dóm tér 1-4. - 6720

Felelős kiadó Barátné dr. Hajdu Ágnes

Készült a Somogi-könyvtár lézernyomatóján

Számítógépes szövegszerkesztés: Doktor Mária

Sokszorosította a Démász nyomdaüzeme

Felelős vezető: Gabnai János

Példányszám: 300

DR. GRYNAEUS TAMÁS
orvos, néprajzkutató
Budapest

Egy magyar szentembőr

Először 1953 vagy 1954-ben a szegedi egyetemi könyvtár egyik kis kutatószobájában kerestem meg, nem egészen szerencsés ajánlólevéllel, nem csodálom, hogy bizalmatlanul fogadott. Csak jóval később engedett föl, amikor első Szeged-környéki gyűjtéseimről számoltam be, vagy azok egy-egy másolatával leptem meg. Ezeknek mindig gyermeki módon tudott örülni. A másik ilyen, számomra emlékezetes szintér a szegedi múzeum egyik alagsori, félig raktár, félig kiállító terme volt. Többnyire e két helyen dolgozott: tanszéke ekkor már nem volt, fűtésre pedig nem tellett szűkös jövedelméből.

Nem emlékszem pontosan, mikor járhattam először a Tömörkény utcai, Tiszára néző otthonában: 1954-55-ben lehetett. Ekkortájt már többnyire otthon dolgozott, de a két szoba közül csak az egyiket fűtötte, ha ugyan a reggel éppen csak meglangyosított kályhát annak lehet nevezni. Szerette otthonát, el-elgyönyörködött a napfényes vagy holdsütötte Tiszában, a túlpárt jegenyéiben. Egyszer mégis kivallotta titokban melengetett vágját: szülőhelyén, Alsóvároson, egy a templomra néző nagy házban szeretne lakni, ahol lenne bőven helye könyveinek, gyűjteményeinek. 1956 körül még reménykedett, hogy „a Város” segíteni fogja óhaja teljesülésében. (Ebben is adósa maradt). Azután jött a szegyeteljes pörbefogás vesszőfutása. Ez idő alatt, vagy közvetlenül ez után láttam talán egyetlen alkalommal elkeseredettnek, indulatosnak. Annyira szívére vette a méltatlan és indokolatlan meghurcoltatást, megalázást, hogy még a Városból is el akart költözni, s Budapestre jönni. Szerencsére - szerencséjére - éltető gyökerei erősebbek voltak.

Nem volt szokványos és álszent vendéglátó. Előfordult, hogy éppen zenehallgatás közben csöngettem be hozzá (ha jó volt a csöngője...), ilyenkor nem zárta el, mint legtöbbször tennénk-tesszük, hanem csöndben leültetett, vagy csak egy-két szóval utalt arra, mit lehet hallani, vagy „miért szép”, s együtt hallgattuk tovább. Ahogy annak idején diákos iróniával neveztük magunkat, „csóró kis egyetemista” voltam, félénkségemet semmivel sem oldhatta volna jobban, mint az ilyenforma megbecsüléssel.

Első rehabilitációját követően, 1955 vagy 1956-ban nála találkoztam a szegedi múzeum ifjú muzeológusával, Szabó Mátyással is. Tréfás kedvességgel „fiainak” nevezett bennünket, s gyakran intézte úgy, hogy együtt menjünk hozzá beszélgetni vagy zenét hallgatni. Ekkortájt lett „professzor úr”-ból „Sándor bácsi”-vá. A koradél-utáni vagy koraesti órákban szerette ha fölkeressük, a reggel, délelőtt és a - nem egyszer éjszakába nyúló - este a kemény munka ideje volt számára.

Ezidőtájt gyakran járt haza, eleinte hosszabb-rövidebb időt töltve Szegeden felesége, Sára asszony. Később aztán végleg hazaköltözött úgy 1966-67 tájban. Ez a „legényszállás” átrendezését és bizonyos mértékű modernizálását jelentette, de úgy tűnt számomra, hogy a változás-változtatás kedvére volt, szinte dicsekedett vele. Sára

asszonyról többektől mindenfélét - csak rosszat! - hallottam, s bizonyos gyermeki daccal igyekeztem, hogy ezek a vélemények ne befolyásolják róla kialakított képemet. Annál is inkább, mert Sándor bácsi mindig a legnagyobb tisztelet és megbecsülés hangján beszélt feleségéről-munkatársáról. (Ennél nagyobb tisztelettel és szeretettel csak - szinte minden írásában szereplő - édesanyjáról beszélt, kinek olajba festett arc- képe ott függött belső szobája falán.) Sára néni - így kérte, hogy szólítsam - mindig meleg szeretettel, egyenrangú félként, fogadott. Ő nyitotta ki szememet Sándor bácsi lelkének-szemlének egyes rejtettebb zugaira is. Tőle hallottam - áradozással - Sándor bácsi naplójáról, aki azt Prohászktól kölcsönzött kifejezéssel *Soliloquiának* nevezte. Rajta kívül - úgy tudom - senki nem tekinthetett bele. Egyetlen egyszer Sándor bácsi húzódozva megadott engedélyével olvasott föl belőle egy kis részletet. Nem krónika volt ez, hanem gondolatok, elmélkedések lánc, ami szorosabban vagy lazábban kapcsolódott a napi eseményekhez, munkájához. A későbbi házkutatás, elkobzás során egy része jóvátehetetlenül megsemmisült. Sára néni ekkor még egészséges volt, szellemi ereje teljében. Talán csak az ingerelte Sándor bácsit, hogy olykor a beszélgetés fonalát, irányítását igyekezett magához ragadni. Egyébként, mint mondtam, mindig, mindketten a legnagyobbfokú kölcsönös tisztelettel beszéltek egymásról, ami azonban nem volt akadálya annak, hogy Sára asszony néha kedvesen évődő-anyáskodó hangnemben ne szóljon „Andikáról” (ez volt családi használatú neve), de ezt Sándor bácsi mindig kellő bölcsességgel és derűs szelídséggel hallgatta.

Ezzel egyidőben jelentkeztek újra és folytatódtak még éveken keresztül fogadott fiával, Péterrel kapcsolatos gondjai-bajai. Ezeket a keserűségeket igen nagy türelemmel és alázattal viselte, minden tőle telhető (sokszor erején felüli!) segítséget megadva. Türeleme meghozta gyümölcsét: élete utolsó éveiben már örömét lelhetette „a Pétör” életében, munkája eredményeiben is.

*

Az 1960-as években a Tápé monográfia hagyományos orvoslásról szóló fejezetének megírásában nemcsak tanácsaival segített önzetlenül, hanem, hogy tápai segítségeim-munkatársaim számát gyarapítsa, összeismertetett a Lele család számos tagjával is. (Addig csak Sándor bácsi révén, az akkor még Szegeden élő Lele József tanárt ismertem közülük). Így lettek hűséges segítőtársaim id. és ifj. Lele Ambrus és feleségeik, Lele Mihályné, Laczi Anna, Lele Ilona, Etel és Mária: számos szép, értékes hagyományt hallottam és jegyezhettem föl náluk, mindig szívesen fogadtak.

Jól emlékszem, hogy Sándor bácsi is, Lelék is sokszor mondogatták, hogy Sándor bácsi a család „kilencedik gyeröke”. Akkor azt hittem, hogy a bensőséges, családias kapcsolatot érzékeltetik csupán evvel a - tréfásnak tűnt - megjegyzéssel, nem is kérdezősködtem utána. Csak jóval később tudtam meg az Új Ember cikkéből⁸, hogy sokkal többről, mélyebb dologról van itt szó: Sándor bácsi édesanyja, Szaka Panna néni halála után a kilenc Lele gyerek édesanyja Sándor bácsinak fogadott anyja lett, így a fiatalon elhunyt Mihályka testvérük helyett testvérük, azaz valóban „kilencedik gyerök” lett.

*

Tévedtem. Még egy indulatos kitörésére emlékszem. Az 1975-ben megjelent - és „Sáranak” ajánlott! - *Szeged reneszánsz kori műveltsége* kézírata már jó 15 évvel

⁸ Ifj. Lele József: Bálint Sándor és Tápé = Új Ember, 1986. június 15. 6.

korábban készen volt, ilyen formában olvashattam fontosabb részeit. (Ha jól emlékszem, eredeti címe *Szeged középkori műveltsége* lett volna, csak a kiadhatás kedvéért módosított rajta. Ui. hosszú és - véleményem szerint - szégyenteljes huzavona után végül is a *Humanizmus és reformáció* sorozat 5. köteteként jelenhetett meg.) Benyújtott kéziratát először igen hosszú ideig hevertették, majd elutasító kritikával visszaadták neki: megjelenésre alkalmatlan. A lektori észrevételek szakmai részét tudomásul vette, a „sokat fecseg” megjegyzés azonban szíven döfte. „Tamáskám, hát föcsögök én?” - kérdezte tőlem, majdnem sírva az elkeseredéstől. Érzékenysége nagyon is érthető, joggal volt elkeseredett: nagyon kedves szellemi gyermeke volt ez a könyv, mert azt bizonyíthatta vele, hogy magas színvonalú középkori városi kultúra nem csak - mint addig állították - a magyarországi német városokban élt és volt, hanem egy alföldi, színmagyar városban, Szegeden is.

Másik nagyon szívéhez nőtt szellemi gyermeke lett volna az alsóvárosi templomról szóló monográfia. (Sokszor számon kértem rajta, biztattam - kellett?? - megírására, befejezésére.) Töredékét már csak halála után, avatott kezek mentették át könyv formájába⁹.

1955 vagy inkább 1956-ban, egy szombat vagy vasárnap kora reggel zörgetett ablakomon. A közelében, a szerb templom udvarában, a hajdani szerb iskola földszintes épületében laktam 1952-57-ig egy kedves, rokon tanár családnál: „Gyere, kimegyünk a vásárba, ha van időd és kedved” - invitált. Hogyne lett volna! Rövid ujjú ingben, rövidnadrágban, kicsit, mint majdnem mindig - ma így mondanók - „topisan” állt az udvaron. Gyorsan összekaptam magam és mentem. Ott láttam, milyen otthonosan mozog a „vásári nép” között, milyen magától értetődő természetességgel tud szóba elegyedni, kérdezni. Azt hittem eleinte, hogy ismerősei-rokonai akikkel beszél, s csak később derült ki, hogy zömüket sosem látta addig. S közben beszélt, mesélt, magyarázott, tanított. Soha nem volt lehangolt, nagyképű és mindig nagyon szépen, választékosan beszélt, gyakran használva a szegedi tájszólást. (Nem egyszer rám szólt, ha sok „e” betűt használtam: „már mögént olyan csúnya pestiesen beszélsz, miért mekögsz?”.)

Nem sokszor volt alkalmam kettesben járni vele a városban, de az mindig emlékezetes volt. Akár a Palánkban, akár Alsóvárosban jártunk, mindig, mindenről eszébe jutott valami, meg-megállt, és „mesélt”. Nem az idegenvezető megtanult, sablonos szövege volt ez, hanem a Gazda minden követ ismerő és gondolatban végigsímító, féltő szeretete.

Még a Rákosi-időben volt, nem tudom már kitől is hallottam az esetet. Olykor megivott egy-egy csésze feketekávé, többnyire azonban otthon készítette magának - és vendégének - az akkoriban forgalomba jött ún. Nescafé, Izraelben gyártott változatából. Ezt vásárolandó, egy délelőtt betért az éppen zsúfolásig tele Kárász utcai csemegeüzletbe, ahol jól ismerték. Mivel nem akart ott kávézni, a vásárlók feje fölött átszólva adta elő kívánságát imígyen: „Aranyoskám, kérek egy zsidó feketét...” A kiszolgálók már tudták, mit kér, hozták is neki az üveg izraeli Nescafé, de a tömeg - „nem láttam, nem hallottam semmit” - pillanatok alatt elpárolgott. Angyali ártatlanságában föl sem fogta a helyzet komikus voltát, ami abban az időben könnyen tragikussá is válhatott volna. Talán fölösleges is hangsúlyoznom: nem volt

⁹ Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom. Sajtó alá rend. Tomisa Ilona. 1983.

antiszemita. Néhai Scheiber Sándor jó barátja volt, s kevesen írtak olyan tisztelettel és elismeréssel Lőw Immánuelről, mint éppen ő. A szegedi régi és új zsinagóga szépségeit és értékeit is ő mutatta meg nekem.

Nem pocskondiázott, gyalázott soha senkit. A legerősebb kifejezés, amit valakire is használt, ez volt: „az ártatlan”. Hangsúlyával együtt lenne igazán hiteles, mert abban benne volt adott esetben a csirkefogótól az aljasig minden, de ez is: bocsássatok meg neki, mert nem tudja, mit cselekszik.

Ártatlan, gyanakvás nélküli naivitására jellemző eset: 1956 egyre gyorsuló változásai idején beszélgettünk egyszer a körülöttünk lévő világ dolgairól. Majd elbúcsúztam, kikísért. Már vagy két emelettel lejjebb jártam a lépcsőházban, mikor utánam szólt úgy, hogy zengett a lépcsőház: „Aztán, Tamáskám, amiről most beszélünk, arról senkinek egy szót sem!” Pedig tudta, hogy alatta egy belügyi alkalmazott lakik... (Folytatását, azt hiszem, már csak én tudtam meg.)

Remek könyvtárát mindig sóvárogva néztem: „Hej, ha én egyszer néhány hétre ide bezabadozhatnék, és kedvemre olvashatnék!” Ha nem is egészen így, de ennek is eljött az ideje. Bár nem szívesen és nem mindenkinek adott kölcsön könyveiből, engem evvel is „mögtszölt”, de nem egyszer lelkemre kötötte, hogy nagyon vigyázzak rá, még a borítólapjára is: „mert tudod, kedves Tamás, a borítólap szerves része a könyvnek...”

1957 elejétől kb. 1959 közepéig nem találkozhattunk, ütött ember voltam, utóbb meg nem akartam kellemetlenségnek kitenni, volt elég baja úgyis. Ez idő alatt jelent meg a *Szegedi szótár*, melynek egyik kefelenyomatát úgy köttette, hogy minden oldal után került egy üres lap. Ezekre írta az újabb és újabb adatokat. Vajon napvilágot látnak-e ezek valaha? Sok, általam gyűjtött szó, kifejezés is rákerült ezekre a pótlapokra. Jól emlékszem, Tápé-Ásványháton lakó Viktus nénitől hallottam ezt a kifejezést: „visszaélöm én még azt neki” (= meghálálom). Talán ennek örült mind között a legjobban - valahonnan a gyermekkor mélyéből ragyoghatott elő az emlék...

A szavakból ő is „pogány titkokat” szívott, gyakran és szívesen elidőzött családneveknél is. Nem véletlen, hogy egyik fontos művének éppen ez a témája. Akkortájt foglalkoztam a névváltoztatás gondolatával, de még neki sem említettem. Mintha belém látott volna, egyszer egy ilyen beszélgetés során mondta: „nehogy eszödbe jusson ezt a szép humanista nevedet megváltoztatni!” Ő mondta ezt, aki a környezetében élő, szakmájában dolgozó, idegen hangzású nevéket mindig szép magyar nevek fölvételére biztatta.

1964. október 31-én Morvay Péter Szegeden rendezte meg az önkéntes néprajzi gyűjtők találkozóját, melyen kérésére, Engi Tüdő Vince szeged-alsótanyai gyógyító-szentemberről számoltam be gyűjtéseim alapján. Sándor bácsi a közönség első sorában ült. Mikor befejeztem előadásomat és lejöttem a pódiumról, felpattant, oda-szaladt hozzám, s a népes hallgatóság - zsúfolásig megtöltötték az egyetem auláját - előtt megölelt, megszorította kezemet (talán meg is csókolt - zavaromban nem jegyeztem meg): „Szívemből szóltál édös Tamáskám!”

1964 végén kerültem vissza újra Szegedre, tanulmányaim befejezésére. Nem volt hol laknom, mire Sándor bácsi Vágó Gábor öreg művész barátunk közbenjárására megnyitotta előttem otthonát, feláldozva féltve őrzött függetlenségét: 1965 januárjától júliusig kis udvari szobájában lakhattam. Emlékeim javarésze ebből az időből származik: „lakva” ismertük meg egymást. Ágyam fejeve fölött egy Süli-kép, a szemben

